

Broj kažnjenika na Golom otoku i drugim logorima za ibeovce u vrijeme sukoba sa SSSR-om (1948.-1956.)

Na temelju neobjavljenih dokumenata Uprave državne bezbednosti (UDBA), historiografske i memoarske literature na temu sukoba Tito-Staljin te razgovora s preživjelim logorašima ibeovcima autor je rekonstruirao broj interniranih ibeovaca na Golom otoku u razdoblju 1948.-1956. godine. U analizi su predloženi novi podaci UDB-e o kažnjenim ibeovcima u vrijeme sukoba sa SSSR-om koji bi, uz rekonstrukciju logorskog sustava za internaciju ibeovaca, trebali rasvijetliti razmjere, metode i brojnost akcije protiv osoba optuženih za podršku Staljinu u vrijeme sukoba.

Ključne riječi: Informbiro, ibeovci, Goli otok, Komunistička partija Jugoslavije, SSSR

Uvod

Ovaj se članak temelji na analizi uglavnom neobjavljenih dokumenta Uprave državne bezbednosti (dalje: UDBA) iz fondova Hrvatskog državnog arhiva (HDA), tj. elaboratima iz vremena sukoba Jugoslavije sa SSSR-om i nakon njega, koji tematiziraju razinu opasnosti bivših kažnjenika Golog otoka po tadašnji sistem kao i stupanj uspješnosti njihova političkog preodgoja.¹ Ključni dokument za ovaj rad jest popis svih kažnjenih i osuđenih ibeovaca od 1948. do 1960. godine na osnovi kojeg će se

1 Korišteni su dokumenti Hrvatskog državnog arhiva, Zagreb (dalje: HDA), Republičkog sekretarijata unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske, Služba državne sigurnosti Informbiro (dalje: RSUP SRH SDS INFORMBIRO) fond (1561), elaborati: „Pregled bivših osuđenih i kažnjanih pristalica Informbiroa“; „Osvrt na problem rehabilitacije bivših pristalica Rezolucije Informbiroa“; Spisak kažnjenika po grupama sa tabelarnim popisom došlih i otišlih UDBA Hrvatska.

dati približan broj svih interniranih osoba u vremenu sukoba sa SSSR-om.² „Popis“ (kako je nazvan dalje u tekstu) sadrži poimenični popis svih osoba kažnjenih/osuđenih pod optužbom da su pobornici Rezolucije Informbiroa; uz to i druge kategorije podataka od kojih su za ovaj rad najbitnije one o datumima hapšenja i oslobađanja te vrstama kazni. Na osnovi tih podataka analiziraju se mjesta i brojnost internacije ibeovaca. Osim toga, radi rekonstrukcije logorskog sistema tog doba korištena su svjedočanstva bivših kažnjenika Golog otoka i drugih logora sakupljenih metodom usmene povijesti (*oral history*). Koristi se i sva dostupna literatura, naročito ona memoarska, prvenstveno kao dodatak gore navedenim izvorima. Naime, zbog grubosti metoda primjenjivanih u logorima za ibeovce, kao i djelovanju Golog otoka bez postojanja zakonskih okvira, arhivsko je gradivo po pitanju izgleda logora kao i unutrašnjeg tehničkog i operativnog ustroja manjkavo, posebice jer je i tijekom kasnijeg vremena (nakon 1966.) uništavano.³

Brojke kažnjenika određenog logora uvijek su pogodno tlo za pretjerivanja ili netočne interpretacije, naročito u autoritarnim sustavima, a posebice u uvjetima nedostatka ili nedostupnosti arhivske građe. U takvim okolnostima brojke često postaju predmetom političkih ili ideoloških manipulacija. One djeluju uvjerljivo i egzaktno te lako ulaze u diskurs. Ibeovski logor na Golom otoku također je predmet sporova i isključivih tumačenja, premda još uvijek nije smješten u povijesni kontekst, pa niti kad je riječ o broju kažnjenika.

Tabuizirana tajna Golog otoka prodrla je u javnost tek početkom osamdesetih godina, ali opet, bilo je i ranijih nagovještaja. Kao tema, Goli otok se probio kroz beletristiku (Dragoslav Mihailović, Antonije Isaković, Branko Hofman, Vitomil Zupan, Slobodan Selenić, Dragan Kalajdžić i dr.), da bi potom postao i tema pseudo-historiografije (Vladimir Dedić), publicistike (Dragan Marković) te „službene“ historiografije (Branko Petranović, autori *Povijesti Saveza komunista Jugoslavije*, Radovan Radonjić itd.). Tada se javljaju i prve brojke o broju kažnjenika koji su prošli kroz logore i zatvore kao ibeovci. Ovdje ćemo samo radi orijentacije i uvoda navesti neke od najzanimljivijih procjena od osamdesetih godina pa sve do danas kako bismo dobili opću sliku ovoga pitanja.

2 „Popis“ nema službeno ime već na prvoj stranici stoji objašnjenje: „U prilogu vam dostavljamo knjigu sa spiskom i osnovnim podacima za sve kažnjenike DKR i osuđenike po IB-u, koji su evidentirani u VIII odeljenju UDBe FNRJ(...)“. Drugim riječima, ovo je bio interni popis savezne UDB-e zbog evidencije svih osoba koje su bile utamničene kao pristalice Rezolucije Informbiroa. Ovom prilikom zahvaljujem svome prijatelju Stjepanu Matiju. Bez njegove pomoći u kompjutorskoj analizi podataka kao i njihovoj sistematizaciji ovaj rad još dugo vremena ne bi vidio svjetlo dana.

3 Srđan Cvetković, *Između srpa i čekića 2*, Beograd 2011, 114-119.

Dosadašnje procjene nekih historičara, publicista i bivših logoraša

Jednu od prvih procjena broja kažnjenika na Golom otoku navodi dugogodišnji Titov biograf Vladimir Dedijer u svojoj kontroverznoj knjizi *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita* – tom 3 (1984.).⁴ On citira pisma koja je razmjenjivao sa, kako on navodi, golootočkim *islednikom* Antom Raštegorgom (iako je Raštegorg bio zamjenik upravitelja logora na Golom otoku), u kojima stoji da je na Golom otoku prodefiliralo 31.000-32.000 ljudi, tj. oko 18.000 kažnjenih administrativnim postupkom, te oko 13.000 osoba kažnjenih na vojnim i civilnim sudovima uz opasku da „prava cifra se ne može utvrditi jer su dokumenti uništeni“. Prenosi i Raštegorgovu napomenu da je prilikom posjeta Aleksandra Rankovića Golom otoku u kolovozu 1951. godine bilo 12.000 kažnjenika. Navodi svjedočanstvo anonimnog kažnjenika Golog otoka (pod šifrom X-33) da je na Golom otoku umrlo 3000 ljudi uz još jedan navod od 3800. Dedijerovo pisanje o ovoj temi svakako je, s obzirom na njegov ugled, u široj društvenoj zajednici imalo snažan odjek. U doba političkih i društvenih turbulencija, kakvo su bile jugoslavenske osamdesete, ove golootočke brojke (vidjet ćemo kasnije – u potpunosti netočne) bez obzira na činjenicu da su predstavljale stanovito otvaranje tabuizirane teme, bile su jako propagandno oružje u kritici ondašnjeg režima.

Dragan Marković, autor niza studija o raskolu 1948. godine, kao i o Golom otoku, u svojoj knjizi *Istina o Golom otoku*⁵ prenosi razgovore s Antom Raštegorgom i sve brojke kao i Dedijer. Uz to, on navodi i podatke iz izvještaja dr. Jovana Bijelića (UDB-in liječnik) koji je bio u inspekciji Golog otoka u ljeto 1951. godine i tvrdio da je u tom trenutku tamo bilo 3800 kažnjenika uz 400 žena.

Službena partijska povijest nakon vala golootočkih tema u prozi i beletristici više nije mogla ignorirati problem Golog otoka i ostalih logora za ibeovce. Tako se u *Povijesti Saveza komunista Jugoslavije* (1985.)⁶ navodi da je u logorima Goli otok i Sveti Grgur internirao 16.312 osoba.

Radovan Radonjić u svojoj studiji o sukobu sa Staljinom *Izgubljena orijentacija* (1985.)⁷ ističe da su tri četvrtine osuđenika po svim osnovama (16.288) izdržavala kaznu na Golom otoku i Svetom Grguru od kojih je 343 umrlo.

Branko Petranović u svojoj sintezi *Istorija Jugoslavije 1918-1988*.⁸ navodi da je u logorima Goli otok, Sveti Grgur, Ugljan, Bileća, itd. kaznu izdržavalo 11.694 administrativno te 5037 sudski kažnjenih ibeovaca, znači ukupno 16.731 osoba. Navodi da je, prema „nekim kazivanjima“, u logorima umrlo oko 400 ljudi.

4 Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, Beograd 1984, 478-479.

5 Dragan Marković, *Istina o Golom otoku*, Beograd 1987, 101-105.

6 *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd 1985, 364.

7 Radovan Radonjić, *Izgubljena orijentacija*, Beograd 1985, 79-80.

8 Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918.-1988.* (tom III) Beograd 1988, 232-233.

Dušan Bilandžić, inače jedan od autora gore navedene *Povijesti Saveza komunista Jugoslavije*, u svojoj knjizi *Hrvatska moderna povijest* (1999.)⁹ ističe slične brojke kao što su one u službenoj partijskoj povijesti. Prema njemu, administrativno kažnjenih zajedno sa onima osuđenim od strane vojnih i civilnih sudova bilo je 16.288. Bilandžića prenosi i citira Zdenko Radelić u knjizi *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.* iz 2006. godine.¹⁰

Berislav Jandrić u svojoj studiji ranog komunističkog sistema u Hrvatskoj (*Hrvatska pod crvenom zvijezdom*, 2005.)¹¹ prenosi Dedijerove brojke od 31.000 do 32.000 kažnjenika na Golom otoku i Svetom Grguru (od čega 11.128-18.000 osuđenih administrativnim postupkom te 2572-13.000 suđenih vojnim sudovima) uz citiranje Markovića i službene povijesti SKJ u fusnotama. Također, Jandrić stoji na Dedijerovom gledištu da se točan broj osoba koje su prošle kroz logore nikada neće moći utvrditi.

Srdan Cvetković u svojoj studiji komunističke represije u poratnom razdoblju u Srbiji, *Između srpa i čekića I* (2006.)¹², prenosi Bilandžićeve, Markovićeve i Dedijerove brojke uz procjene logoraša Dragoslava Mihailovića.

Ivo Goldstein u knjizi *Hrvatska 1918.-2008.* (objavljena 2008.)¹³ smješta više od 15.000 ibleovaca na Goli otok i oko 800 na Sveti Grgur, od čega je oko 400 umrlo.

Joža Pirjevec u svojoj studiji o Josipu Brozu, *Tito i drugovi* (2012.)¹⁴, navodi da je kroz Goli otok, Grgur, Bileći, Gradišku i druga mjesta prošlo između 31.000 i 32.000 ljudi.

Procjene bivših logoraša u principu su subjektivne i pretjerane, pa tako bivši go-lootočki kažnjenik Dragoslav Mihailović u svojoj knjizi svjedočanstava i razgovora s drugim kažnjenicima *Goli otok I* (1990.)¹⁵ navodi osobnu procjenu 40.000-60.000 osoba koje su prošle kroz logore, od kojih je 22.000-35.000 administrativnih i 10.000-15.000 suđenih na sudovima, te 15.000 umrlih, a u njih ubraja i one umrle nekoliko godina nakon puštanja od posljedica torture pri izdržavanju kazne. Procjenjuje da je na Golom otoku i drugim logorima umrlo ili ubijeno „više hiljada ljudi“ (čak do 5000!). Svoje tvrdnje ponavlja u i *Kratkoj istoriji satiranja* (2005.), da bi ipak

9 Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999, 309.

10 Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, Zagreb 2006, 272.

11 Berislav Jandrić, *Hrvatska pod crvenom zvijezdom. Komunistička partija Hrvatske 1945.-1952.*, Zagreb 2005, 298-301.

12 Srdan Cvetković, *Između srpa i čekića*, Beograd 2006, 373-379.

13 Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*. Zagreb 2008, 453.

14 Jože Pirjevec, *Tito i drugovi*, Zagreb 2012, 287.

15 Dragoslav Mihailović, *Goli otok*, Beograd 1990, 43,45. U knjizi se iznose i procjene drugih kažnjenika i tvrdi da je na Golom otoku i drugim logorima bilo utamničeno npr. 40.000 (str. 176) i 35.000 (str. 293) osoba. Inače, Dragoslav Mihailović, bivši logoraš Golog otoka, kasnije književnik i akademik SANU, autor je šest knjiga memoaristike o logoru na Golom otoku i drugim mjestima internacije ibleovaca. Napisao je i roman *Kad su cvetale tikve* (1969.), koji implicitno tematizira kontroverze oko hapšenja ibleovaca, kao i atmosferu 1948. godine.

u knjizi *Goli otok 4* (2011.)¹⁶ naveo kako je čuo informaciju da u Hrvatskom državnom arhivu postoji cjeloviti popis golotoočana koji obuhvaća 16.000-17.000 osoba; taj popis „još nije vidio“. Logoraš Đuro Bilić u knjizi *Goli otok i Dabrovine* (1998.)¹⁷ prenosi Dedijerove, Markovićeve i Mihailovićeve brojke, a iznosi i procjenu svoga brata, također logoraša, koji je navodno na Golom otoku, radeći kao kuhar, vidio spisak trenutnog brojčanog stanja, prema kojima je na cijelom Golom otoku krajem srpnja 1950. godine bilo 4340 logoraša.

Strani autori, poput Jaspera Ridleya ili Archia Browna, navode da je na Golom otoku bilo više od 12.000 ili 14.000 osoba.¹⁸

Ovaj kratki uvodni pregled nekih autora koji su iznosili procjene broja kažnjenika na Golom otoku, kao i drugim logorima za ibeovce, navodi nas na zaključak da se broj logoraša kreće od 14.000 do 32.000 osoba, dok se iz logoraške vizure taj broj penje do 60.000 osoba.

Jugoslavenski logori za ibeovce 1948.-1956. godine¹⁹

Prva hapšenja ibeovaca počinju odmah po izlasku Rezolucije IB-a u ljeto 1948. godine. Broj hapšenja povećavat će se kako će se sukob zaoštavati, naročito od 1949. godine kada dolazi do potpunog raskola sa SSSR-om. Tako je u 1949. godini uhapšeno 6142, u odnosu na 1948. kada je uhapšeno 481 osoba (od Rezolucije IB-a).²⁰ Godina 1949. označila je početak uspostavljanja odnosa sa Zapadom, početak antisovjetske propagande, sve većeg broja graničnih oružanih incidenata te priprema za obranu od eventualne sovjetske vojne intervencije kao i začetak jugoslavenske diplomatske revolucije na IV. generalnoj skupštini Ujedinjenih naroda. Logor Goli otok kao vrhunac represije osnovan je u srpnju 1949. godine vjerojatno kao odgovor na sve veći diplomatski, ekonomski i vojni pritisak SSSR-a, kao i na brojnost uhapšene ibeovske opozicije. Tako je od izlaska Rezolucije do srpnja 1949. uhapšeno i kažnjeno 3713

16 Dragoslav Mihailović, *Goli otok 4*, Beograd 2011, 182.

17 Đuro Bilić, *Goli otok i Dabrovine*, Zagreb 1998, 138-144.

18 Jasper Ridley, *Tito*. Zagreb 2000, 325; Archie Brown, *The rise and fall of Communism*, New York 2009, 207.

19 Rekonstrukcija ibeovskog logorskog sustava učinjena je na osnovi brojnih (preko 30) svjedočanstava bivših logoraša autoru ovog rada i memoarske literature bivših kažnjenika te navedenih dokumenata UDBE. Kako bi se čitatelji lakše orijentali, bude li potrebno, u fusnotama će biti naglašeni pojedini radovi. Korištena su autorizirana svjedočanstva bivših ibeovaca logoraša: Zlatko Hill (Zagreb 2010., 2011.); Luka Hrvatić (Pitomača 2009., 2010.); Ivo Kuvačić (Zagreb 2010.); Alfred Pal (2009.); Mišo Pifat (2010, 2011, 2012.); Momčilo Stanković (Beograd 2011.); Boško Vulović (Beograd 2010.); Vera Winter (Zagreb 2009.); Damir Pavić (Beograd 2012.); Vladimir Novičić (Beograd 2012.); Radovan Hrast (Ljubljana 2010.); Veselin Golubović (Beograd 2012.); Vlado Bobinac (Krk-Zagreb 2009, 2010, 2011, 2012.); Ivan Esih (Zagreb 2009, 2010, 2012.); Mihajlo Simić (Beograd 2012.); Dragica Srzentić (Beograd 2012.); Vladimir Bogojević (Požeza 2010.); Aco Singer (Beograd 2011.); Živanka Filipčev (Beograd 2010.), itd.

20 HDA, RSUP SRH SDS INFORMBIRO fond 1561, „Popis“.

osoba.²¹ Sve do ljeta 1949. godine uhapšeni ibeovci uglavnom nisu internirani u posebne zatvore, već su se nalazili u lokalnim istražnim zatvorima; primjerice, u Zagrebu u Savskoj cesti ili zatvoru na Zrinjevcu, u Rijeci u zatvoru u ulici Via Roma (sve Hrvatska), Beogradu u čuvenoj Glavnjači, Adi Ciganliji, Obličevu vencu (Srbija), u Sarajevu u Centralnom zatvoru Bosne i Hercegovine (CEZABIH), itd. Od ljeta 1949. godine ibeovci se interniraju u posebne logore ili zatvore.

Nužno je napraviti distinkciju u vrstama kažnjenika/osuđenika kao i vrstama kažnjavanja odnosno suđenja, jer će o tome ovisiti mjesto izdržavanja kazne ibeovaca.

Prva grupa (1) bili su tzv. administrativni kažnjenici koji su kažnjavani administrativnom mjerom društveno korisnog rada (DKR) na trajanje do 24 mjeseca ili administrativnom kaznom bivanja na određenom mjestu boravka, što je zapravo ista kazna. Kaznu su izricali: komisije za prekršaje rajonskih odbora, vijeća za prekršaje republičkih sekretarijata unutrašnjih poslova, Drugo odjeljenje UDB-e te neki gradski sudovi (rijetko).²² Njome su kažnjavani uglavnom civili (lakša djela), a bila je najjednostavniji i najbrži način za formalno kažnjavanje većeg broja ljudi. Time je zadovoljena kakva-takva pravna forma, a s druge strane rasteretilo se državni aparat od procedura suđenja na redovnim sudovima, pa se tako olakšao put široke represije. Mjerom DKR-a kažnjavani su pojedinci zbog ibeovske propagande, organiziranja u ilegalne ibeovske grupe, širenja ratne psihoze, sabotiranja organiziranja i rada seljačkih radnih zadruga (kolektivizacije), podržavanja Rezolucije Informbiroa, itd. Osim toga, u rjeđim slučajevima, ovom mjerom kažnjavani su neki teži prijestupnici (špijuni, diverzanti, itd.).²³ Ovom kaznom kažnjen je najveći broj ljudi (vidi tablicu 1).

Druga grupa (2) bile su osobe hapšeni kao ibeovci u sastavu Jugoslavenske armije (JA) u oficirskim i podoficirskim činovima, kao i pripadnici UDB-e te resora unutrašnjih poslova. Oni su suđeni na vojnim sudovima. Sudilo im se za razna krivična djela poput banditizma, neprijateljske propagande, nebudnosti, špijunaže, izdaje, itd. Osobe na odsluženju vojnog roka nakon hapšenja od strane vojnih organa predavane su civilnim organima državne sigurnosti te su najčešće kažnjavane administrativno.

Treća grupa (3) kažnjenika/osuđenika bile su osobe suđene na civilnim sudovima najčešće za djela izdaje, diverzije, sabotaze, špijuniranja, jatakovanja i sl. U tu skupinu pripada velik broj pripadnika nacionalnih manjina koji su ibeovski djelovali, najčešće kao špijuni i diverzanti. Osobe iz ove grupe najmanje su osuđivane, ali različitost UDB-inih statistika očituje se u klasifikaciji grupa 2 i 3 zajedno, a nekada odvojeno. U analiziranom „Popisu“ grupe 2 i 3 bit će obrađeno zajedno (vidi tablicu 1). Osobe kažnjene po administrativnom postupku (DKR) deklariramo kao

21 HDA, RSUP SRH SDS INFORMBIRO fond 1561, „Popis“.

22 Berislav Jandrić, *Hrvatska pod crvenom zvijezdom. Komunistička partija Hrvatske 1945.-1952.*, Zagreb 2005, 296-297.

23 HDA, RSUP SRH SDS INFORMBIRO fond 1561, „Pregled bivših osuđivanih i kažnjavanih pristalica Informbiroa“.

kažnjjenike, dok su oni po sudskom postupku – *osuđenici*.²⁴ U nekim dokumentima javlja se i kategorija *ostale/druge kazne* koja u principu obuhvaća kaznene mjere koje nisu uključivale zatvorsku izolaciju poput: partijskih kazni (izbacivanje iz Partije, kazna ukora pred isključenje, itd.); smjenjivanja s odgovornih funkcija; izbacivanje iz JA; otpuštanje s posla; evidentiranje u kategoriju ibeovac (što je nosilo razne neugodnosti i otegotne životne okolnosti), itd.

Dosadašnji podaci o ukupnom broju kažnjjavanih i suđenih ibeovaca variraju. U elaboratu UDB-e iz 1963. godine (HDA1) navedeno je ukupno 10.134 osobe koje su kažnjene društveno korisnim radom, 3185 osoba suđeno je na vojnim sudovima i 1191 suđena na civilnim sudovima.²⁵ Osim toga, evidentirana je 221 osoba kažnjena *zaštitnom mjerom* (kazna primjenjivana nakon 1958. i novog zaoštavanja sa SSSR-om). Manjkavost ovog popisa iz 1963. godine očituje se u tome što ne sadrži podatke za one koji su umrli na izdržavanju kazne, kao i za one koji su umrli na slobodi do 1963. godine, tj. znači da su njime obuhvaćene samo žive osobe 1963. godine koje su u razdoblju sukoba s Informbiroom bile sudski ili administrativno kažnjene, uključujući i sukob iz 1958. godine. Time je rekonstrukcija broja vrsti kazni smanjena za oko 1000 osoba (od toga oko 400 umrlo u logorima te 500 nakon izlaska iz njih do 1963.), samim time nemoguće je odrediti ibeovski logor za isti broj ljudi. Nadalje, navedeni brojevi omeđeni su vremenskim razdobljem 1948.-1963. godine, što nije precizno imajući na umu da je cilj ovog rada određen razdobljem 1948.-1956. do kada traje sukob sa SSSR-om i do kada su bili aktivni logori za internaciju ibeovaca. Jedan drugi elaborat (HDA2) iznosi samo brojke za kategorije 1 i zajedno za 2 i 3 u periodu do 1964. godine.²⁶ Brojke koje iznosi Radovan Radonjić u *Izgubljenoj orijentaciji* obuhvaćaju razdoblje do 1961. U njima se navodi da je kaznom DKR-a kažnjena 11.211 osoba, sudski (vojni i civilni) 4392 dok je u posebnim ustanovama (logor Sveti Grgur nakon 1958.) bilo 685 osoba.²⁷ Ipak, u ovom radu analizirani elaborat UDB-e („Popis“) donosi najpreciznije brojke po pitanju kažnjjavanih, tj. suđenih osoba u navedenom razdoblju. Prema njemu, mjerom DKR-a kažnjeno je 10.999 osoba, a sudskom kaznom 4349 osoba (ne pravi se razlika između civilnih i vojnih osuđenika), ali navedena je i kategorija umrlih – njih 359.

24 Ova distinkcija bit će važna za razumijevanje rasporeda osoba po logorima.

25 HDA, RSUP SRH SDS INFORMBIRO fond 1561, „Pregled bivših osuđivanih i kažnjjavanih pristalica Informbira“.

26 HDA, RSUP SRH SDS INFORMBIRO fond 1561, „Osvrt na problem rehabilitacije bivših pristalica Rezolucije Informbira“.

27 Radovan Radonjić, *Izgubljena orijentacija*, 79.

Tablica 1. Vrste kazni u razdoblju 1948.-1956.²⁸

	Radonjić	„Popis“ (1948.-1956.)	HDA 1	HDA 2
Administrativno kažnjeni (DKR)	11.211	10.999	10.134	11.650
Osuđenici	4392 (vojni i civilni)	4340 (vojni i civilni)	3185 (vojni)	4978 (vojni i civilni)
Civilni osuđenici	-	-	1191	-
Ostale kazne	685	39		-
Mrtvi	343	359	1000	nema podataka
Ukupno	16.288	15.737	14.510	16.628

U kojem će logoru biti određena osoba internirana ovisilo je o vrsti kazne i spolu kažnjene osobe. Kažnjenici (DKR) internirani su u jednu vrstu logora, vojni osuđenici u drugu, a žene u treću. Ove tri skupine nikada nisu bile na istom mjestu, odnosno istom logoru.²⁹ Skupina civilnih osuđenika (špijunaža, diverzije, itd.) bila je zatvorena uglavnom s vojnom vrstom penaliziranih. Konkretno, prve grupe administrativnih kažnjenika na Goli otok (u dokumentima UDB-e „Radilište Mermer“, „Radilište“ ili „Mermer“) dolaze početkom 9. srpnja u radilište na Golom otoku u tzv. „Staru Žicu“.³⁰ U isto vrijeme vojni osuđenici su smješteni u zatvor u Staroj Gradiški, gdje su ostali do ožujka/travnja 1951. godine. Kažnjene žene u kolovozu 1948. prebačene su u logor Ramski rit blizu granice s Rumunjskom, a u siječnju 1950. sele se u zatvor Zabela u Požarevcu iz kojeg se u proljeće iste godine premještaju u novoootvoreni logor na otoku Sveti Grgur nadomak Golog otoka. Muški kažnjenici (DKR) sele se u veće radilište na Golom otoku u listopadu 1950. godine, golootočkim žargonom nazvan „Velika Žica“ ili „Žica“ gdje su ostali sve do ožujka/travnja 1954. godine. Prvo muško radilište na Golom otoku („Stara Žica“) pretvoreno je u radionice. U ljeto 1950. (srpanj) oformljeno je specijalno radilište „R-101“ („Radilište 101“) za ibeovce visoke partijske funkcionere i stare ugledne

28 Većina dokumenata prezentiranih u tablici nastala je početkom 1960-ih te daju pregled za čitavo razdoblje (1948.-1961.), uključujući i za drugi val hapšenja ibeovaca nakon 1958. godine, ako kao prvi val razmatramo razdoblje 1948.-1956. godine. Ipak, samo „Popis“ omogućava analizu pojedinačnih godina, vrsti kazni kao i pojedinaca kažnjenih ili suđenih kao ibeovaca i to u razdoblju 1948.-1956. / Sve tablice napravljene su prema podacima iz „Popisa“.

29 Jedan mali broj žena (40 – 1954; 25 – 1955; 12 – 1956.) boravio je s preostalim muškim administrativnim kažnjenicima u logoru na Svetom Grguru od proljeća 1954. do rasformiranja logora krajem 1956. godine.

30 Tijekom 1949.-1956. godine logor na Golom otoku sastojao od četiri radilišta (manja logora) na različitim mjestima. Termin „logor Golom otok“ koristit ćemo kao skupni naziv za sva četiri radilišta koja su u određenim vremenskim razdobljima na njemu postojala. UDBA je, kao što je gore i navedeno, logor Goli otok nazivala „Radilište Mermer“.

komuniste kao i visoke oficire JA, među osuđenicima nazvan „Petrova rupa“ (još poznat i kao „Manastir“), koji će biti aktivan u raznim formama sve do ljeta 1954. godine. U proljeće 1951. kažnjenice se sele s logora na sv. Grguru u još jedno radilište na Golom otoku nazvano R-5 (*Radilište 5*); koje je u tom trenutku bilo treći „logor“ na Golom (uz muški za „administrativce“ i „Petrovu rupu“). Kažnjenici ova tri radilišta nikada nisu bili u kontaktu. Na mjesto kažnjenica na Sveti Grgur dolaze vojni osuđenici (ožujak/travanj 1951.), gdje će biti sve do jeseni kada se sele na otok Ugljan kod Zadra u staru talijansku kasarnu do proljeća 1952. godine. Kažnjenice se u ožujku 1952. sele natrag na logor na Svetom Grguru te tamo ostaju sve do amnestije potkraj 1956. godine kada su puštene kući. Vojni osuđenici prelaze u proljeće 1952. godine u logor Bileća u Bosni i Hercegovini, gdje ostaju sve do proljeća 1954. godine kada se na mjesto administrativnih kažnjenika sele u tzv. „Žicu“, dok 700-800 muških kažnjenika (DKR) seli na Sveti Grgur na kojem su ostali do amnestije krajem 1956., baš kao i vojni osuđenici na Golom otoku. Gotovo svi osuđenici i kažnjenici oslobođeni su krajem 1956. godine i time završava pitanje utamničenih ibeovaca. Osim ovih logora (radilišta) bio je aktivan i zatvor u Stocu u Bosni i Hercegovini, gdje je bio utamničen manji broj kažnjenica/osuđenica (maksimalno 50-100).³¹ Kažnjeni i osuđeni ibeovci bili su internirani isključivo u gore navedene logore u navedenim vremenskim razdobljima. Logor na Golom otoku i Svetom Grguru, kao i svi logori gdje su internirani ibeovci (bez obzira na teritorij gdje su se nalazili), djelovali su pod direktnom upravom savezne UDB-e. Nadalje, *ad hoc* logori za ibeovci bili su Goli otok (sva četiri radilišta na njemu), Sveti Grgur, Ugljan i Ramski rit. U načelu, oni su prvi put korišteni u ovu svrhu baš za vrijeme sukoba s Informbiroom, a nakon 1956. godine dobivali su nove svrhe ili su rasformirani.³² Stara Gradiška, Bileća i Zabela (Požarevac) bili su stari predratni zatvori, nakon 1945. nominalno Kazneno-popravni domovi (KPD), iako su unutar njih ibeovci imali poseban odnosno odvojen tretman od ostalih kažnjenika

31 U literaturi nailazimo na još neka mjesta internacije ibeovaca, poput „prolaznog“ logora Dobrićevo kod Bileće ili Sokobanje te ondašnjih regularnih zatvora (Maribor, Sremska Mitrovica). Sudeći po nekim dokumentima, u običnim zavorima bili su zatočeni pojedini civili koji su suđeni sudskom kaznom, naročito zbog težih djela, poput špijunaže. Npr. HDA, Goli otok, dosje Ilija Vujević br. 3165. Vidi. Dragoslav Mihailović, *Kratka istorija satiranja*, 36.

32 Goli otok je nakon 1956. preustrojen kao kazneno-popravni dom za maloljetnike, kasnije kriminalce i u manjoj mjeri političke zatvorenike, te je kasnije predan na upravu pravosuđu NR/SR Hrvatske. Grgur je ponovno zaživio kao logor za nacionaliste i drugi val ibeovaca (1958.) da bi početkom 1960-ih bio definitivno ugašen.

Tablica 2. Popis logora i zatvora za internirane ibeovce te vremenski intervali njihova funkcioniranja

	Civili (DKR)	Vojska	Žene
„Stara Žica“	7.1949.-10.1950.	-	-
„Žica“	10.1950.-4.1954.	4.1954.-12.1956.	-
Radilište V. (žene)	-	-	4.1951.-4.1952.
Radilište 101 („Petrova rupa“)	7.1950-7.1954.		-
Sv. Grgur	3/4.1954.- 12.1956.	4.1954.-jesen 1951.	4.1950-4.1951. 4.1952-12.1956.
Bileće	-	pr.1952.-pr. 1954.	-
Ramski rit	-	-	8.1949.-1.1950.
Stara Gradiška	-	8.1949.-4.1951.	-
Zabela (Požarevac)	-	-	1.1950.-4.1950.
Ugljan	-	jesen 1951.- pr. 1952.	-

U memoarskoj literaturi navode se još neki logori kao mjesta internacija ibeovaca, premda oni to nisu bili.³³ Prema statistikama za vrijeme sukoba sa Informbiroom, u razdoblju 1948.-1956. godine, kažnjeno je i suđeno 15.737 osoba koje su kazne izdržavale u navedenim logorima sukladno vrsti kazne/osude i spolu. Između 1949. i 1952. bilo je najviše zatvorenih kažnjenih/suđenih ibeovca. Trenutni broj ibeovca koji su se nalazili u logorima na koncu godine izračunavamo kao razliku uhapšenih (tj. kažnjenih i suđenih) te oslobođenih osoba, uz opasku da od tog broja jedan manji broj osoba nije interniran u logor već je bio u istrazi. Vrhunac broja zatvorenih ibeovaca bio je krajem travnja 1951. godine kada je u logorima (i istrazi) bilo smješteno 8195 osoba.³⁴ U tom trenutku to su bila radilišta za kažnjenike (DKR) u logoru na Golom otoku („Nova Žica“ ili „Žica“) i Radilište 101 („Petrova rupa“ – za visoke vojne i političke funkcionare) te Radilište V. za žene; i logor na Svetom Grguru za vojne osuđenike.

33 Riječ je „logorima“ Rab, Velebit, Novi, Žrnovica, Garčin, Belje (svi Hrvatska), Breza -Vareš, Kreka kod Tuzle (Bosna i Hercegovina), Tara (Crna Gora) itd. Ovo nisu bili logori poput Golog otoka već mjesta radnih akcija izvršavanja petogodišnjeg plana na kojima su kažnjeni ibeovci radili kao završni dio izdržavanja svoje kazne i to uglavnom do 1952. godine u formi „slobodnjaka“. Iako su uvjeti života i rada na tim radnim akcijama bili izrazito teški (kao i za tisuće slobodnih ljudi koji su sudjelovali na njima), svjedočanstva preživjeli ibeovaca kazuju nam da ti radni logori nisu imali formu (a time niti surovost) Golog otoka i ostalih logora. U tom smislu, ova mjesta nisu bili ibeovski logori, već radni logori petogodišnjeg plana kakvih je tih godina Jugoslavija bila puna (Brčko-Banovići, Autoput Bratstvo-jedinstvo, itd.).

34 HDA, RSUP SRH SDS INFORMBIRO fond 1561, „Popis“.

U tablici broj 3 vidimo odnose između broja uhapšenih i puštenih te trenutnog broja osoba u logorima za ibeovce.

Tablica 3.³⁵ Hapšenja i oslobađanja ibeovaca te trenutno stanje na kraju godine (svi logori)

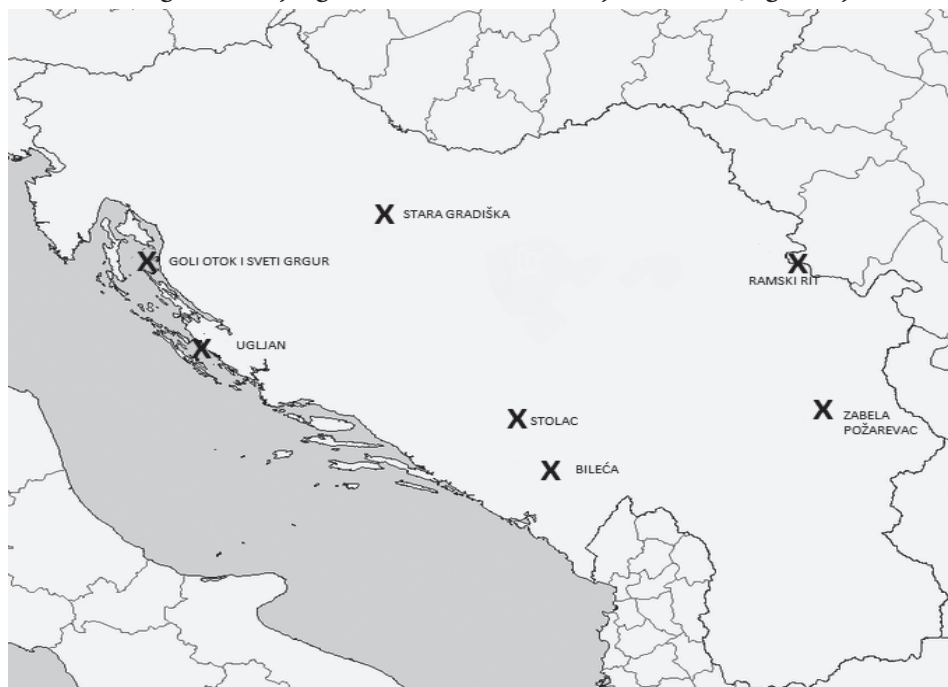
Godina	1948.	1949.	1950.	1951.	1952.	1953.	1954.	1955.	1956.
Hapšeni	462	6146	2960	3502	1417	522	164	98	66
Pušteni	1	1298	1782	2790	2090	3334	1880	1016	1354
Razlika	461	4848	1178	712	-673	-282	-1716	-918	-1288
Internirani na kraju prošle godine	-	461	5309	6487	7199	6529	3714	1998	1080
Logori i zatvori	461	5309	6487	7199	6529	3714	1998	1080	-208

(Napomena: Broj uhapšenika iz kategorije „Internirani na kraju prošle godine“ označava broj zatvorenih osoba na kraju godine koji ulaze u obračun za sljedeću)

Iz tablice možemo vidjeti da je vrhunac brojnosti hapšenja (koji su potom suđeni/ kažnjeni) bio 1949. godine (6146 osoba) kao i ukupno u čitavom razdoblju 1949.-1951. (12.608 osoba). U istom razdoblju održavana je i najveća brojnost u logorima zatvorenih ibeovaca; 1949.-1952. prosječno 6381 zatvoren ibeovac godišnje. Nakon 1951. godine počinje pad broja zatvorenih ibeovca, tj. broj puštenih postaje veći nego uhapšenih. Tako će se od 1952. pa sve do 1956. godine i kraja sukoba s Informbiroom, broj zatvorenih ibeovaca godišnje biti pola manji od prethodne godine, sve dok 1956. neće biti puštene sve zatvorene osobe kažnjene ili suđene kao pristalice Rezolucije Informbiroa.

35 Tablica zajedno prikazuje osobe koje su administrativno kažnjene (DKR) kao i one sudski (vojne i civilne). Zadnja brojka u zadnjoj kategoriji u 1956. godini (-208) matematički gledano, govori da je pušteno više ljudi nego što je uhapšeno. To je rezultat nedostataka u izvornim dokumentima kao i manjih kompjutorskih grešaka u prebrojavanju. U izvornim dokumentima za jedan broj osoba nedostaju podaci u kategoriji „vrijeme hapšenja“ dok za istu osobu npr. postoji datum puštanja. Takvih je 377. Jednako tako, postoji obrnut problem gdje postoje podaci za dan hapšenja, ali ne i puštanja. Takvih je 468. I za neke druge kategorije postoje slična odstupanja kao za npr. vrstu kazni i sl. Postoje slučajevi u tablicama gdje postoji samo ime i prezime osobe, i godina puštanja ili uopće nikakvi drugi podaci. Takve i slične manjkavosti, uzrok su manjim odstupanjima u statistici, koja su suštinski irelevantna jer nikada ne odstupaju više od oko 1%, što je statistički zanemarivo u ovako velikim brojkama. Nadalje, tablica zahtijeva dodatno pojašnjenje (isto vrijedi i za tablice br. 6 i 8). Kategorija „hapšeni“ označava broj uhapšenih i kažnjenih ibeovca u godini, isto kao što pušteni označava broj puštenih u datoj godini. „Razlika“ označava odnos između puštenih i uhapšenih u godini, čiji broj, kada mu se doda brojka razlike uhapšenih i puštenih iz prethodne godine („Internirani na kraju prošle godine“) označava broj kažnjenih osoba na kraju godine, koje su internirane u logor. Na primjer: godine 1949. uhapšeno je 6146 osoba, te se tom broju pridodaju oni koji su kažnjeni i internirani u prošloj godini, njih 461. Od toga broja oduzme se broj puštenih u toj godini (1298) da bi dobili broj interniranih osoba u logorima na kraju 1949. godine, tj. 5309 osoba.

Prilog 1. Položaj logora i zatvora za internaciju ibeovca u Jugoslaviji

Goli otok – epomin borbe protiv ibeovaca

Pojam *Goli otok* često se javlja kao skupno ime za sve logore gdje su zatvorene pristalice Rezolucije Informbiroa. Kao što je navedeno, on je bio ključni dio logorskog sustava za vrijeme sukoba s Informbiroom, ali ne i jedini. Zbog činjenice da je, ako pojedinačno gledamo, najviše kažnjenih/suđenih ibeovaca prošlo upravo kroz logor na Golom otoku posvetit ćemo mu posebnu pažnju. Logor na Golom otoku, u dokumentima „Mermer“, „Radilište Mermer“ ili jednostavno „Radilište“, funkcionirao je od ljeta 1949. do kraja 1956. godine kada je rasformiran te je nakon nekog vremena nastavio sa radom kao klasični kazneno-popravni dom za mlađe delikvente, kriminalce i neke političke zatvorenike sve do svoga ukidanja 1988. godine.³⁶ U ibeovskoj fazi na Golom otoku postojala su odvojena četiri radilišta, ali nikad nisu djelovala sva četiri istovremeno, već u različitim vremenskim razdobljima i za različite vrste kažnjenika (vidi tablicu 4).

36 Točnije, logor Goli otok 1953. godine je preustrojen kao KPD Rab/Goli otok, premda će sve do 1956. biti primjenjivane grube metode prema kažnjenicima, pa stoga ga do tog razdoblja tretiramo kao *logor*. HDA, fond 1560. svež. 389.

Tablica 4. Radilišta na Golom otoku od 1949. do 1956.

		Administrativno kažnjeni mjerom DKR-a	Vojni osuđenici
1.	„Stara Žica“	7/1949.- 10/1950.	-
2.	„Žica“	10/1950.-3/4. 1954.	3/4. 1954.-12/1956.
3.	Radilište 101 „Petrova rupa“	7/1950. -7/1954.	
4.	Radilište V.	3/4. 1951.-3/4. 1952.	-

Prilog 2. Položaj radilišta (logora) na Golom otoku

Prije iznošenja procjene broja logoraša na Golom otoku, kao i drugim mjestima internacije ibeoce, potrebno je razjasniti način okvirnog procjenjivanja. Dokumenti navode dan hapšenja određene osobe, ali taj dan ne znači dan kada je osoba bila internirana na Goli otok ili neki drugi ibeovski logor. Dan hapšenja je zapravo početak istrage, koja je na osnovi dosjea ibeoce kao i svjedočanstava preživjelih golotočana, a i velike memoarske literature, vremenski varirala od jednog mjeseca pa sve do jedne godine, a nekada i više. Naročito su duge bile istrage vojnih lica gdje

je prethodilo formalno suđenje, pa je proces zbog prikupljanja dokaza trajao dulje. Kod civila (DKR) taj proces generalno je bio kraći, jer je formalni okvir kažnjavanja bio administrativan, ali opet je u prosjeku trajao prosječno bar dva-tri mjeseca. Znači, prije slanja na Goli otok, prošlo je minimalno dva, tri mjeseca (prosjek) od dana hapšenja koji je naveden u dokumentima. Ipak, ni to nije dan odlaska na Goli otok pošto je UDB-a imala svoj interni raspored kada su kažnjenici nakon izricanja kazni transportirani na Goli otok. Kažnjenici kojima su nakon istrage izrečene kazne (tu govorimo o osobama kažnjenima mjerom DKR), transportirani su na Goli otok u grupama. Sve republičke UDB-e koordinirano bi slale kažnjene osobe iz cijele Jugoslavije u Bakar (najčešće vlakovima) da bi onda iz Bakra brodom bile prebačene na Goli otok. Znači, dolazak određene osobe ili grupe ovisio je o (1) trenutku izricanja kazne/presude i o (2) organizaciji transporta od strane UDB-e na Goli otok. U tablici 5. vidimo raspored slanja grupa na Goli otok. Dakle, iako je ovo pregled UDB-e Hrvatske, grupe su slane iz cijele Jugoslavije pa bi svaka republička UDB-a slala kažnjenike koje imaju. Unutar određene grupe (npr. osme) bilo je više „partija“, odnosno transport je trajao više puta u više navrata. Iz svega gore rečenog, zaključujemo da su u određenu grupu koja je transportirana na Goli otok ulazili oni kažnjenici koji su uhapšeni bar dva-tri mjeseca prije transporta, jer je to vrijeme koje je UDB-i trebalo za proces istrage i kažnjavanja. Ovo je samo okvirna procjena koja nije egzaktna, ali sudeći prema svjedočanstvima i analiziranim dosjeima bivših goooočana – najprikladnija. Uz to treba naglasiti da je proces istrage i proces slanja na izdržavanje kazne (Goli otok) bio usklađen, pa je UDB-a vjerojatno dovršavala (ili ubrzala) proces istrage kao i izricanja kazni, kada bi bio organiziran transport kažnjenika iz cijele Jugoslavije. Drugim riječima, kada bi u istražnim zatvorima u cijeloj Jugoslaviji postojao veći broj netom kažnjenih osoba organizirao bi se transport.

Tablica 5. Raspored slanja „grupa“ UDB-e Hrvatske na Goli otok

Grupa	Datum (partija)	Grupa	Datum (partija)
1	15.7. 1949.	9	18.10.1951.
2	15.9. 1949.	10	15.3.1952.
3	13. 11.1949.	11	31.5.; 18.7. 1952.
4	29. 4. 1950.	12	21.9.; 26.11.1952.
5	25.7. 1950.	13	19.3. 1953.
6	7.12.1950.	14	6. mjesec 1953.
7	3.3.1951.	15	12. mjesec 1953.
8	25.5.;1.6.;14.7.;3.8. (sve 1951.)	16	7.7. 1954.

Prvo radilište osnovano na Golom otoku bilo je „Stara Žica“ gdje su prvi kažnjenici mjerom DKR-a došli početkom srpnja 1949. godine. Prema službenim podacima, UDB-a Hrvatske poslala je prvu grupu kažnjenika 15. srpnja 1949. godine.³⁷ Isprva je radilište imalo 8 baraka u kojima su bili smješteni kažnjenici, iako je njihov broj rastao, tako da je radilište „Stara Žica“ na Golom otoku na kraju imalo 14 drvenih baraka.³⁸ Prema svjedočenjima preživjelih logoraša koji su kaznu izdržavali u prvom radilištu, barake su otprilike oponašale one koje su u to vrijeme bile izgrađivane na radnim akcijama. Baraka je imala drvene boksove na dva kata gdje je moglo biti smješteno od 150 do maksimalno 200 ljudi. Znači da je u „Staroj Žici“ u 14 drvenih baraka prosječno brojčano stanje bilo od 2100 do 2800 osoba, uz napomenu da je neposredno prije preseljenja radilišta, logično, vjerojatno bilo i više kažnjenika zbog prenapučenosti logora, što je uzrokovalo izgradnju novog. Ovo je samo okvirna procjena jer, kao što je navedeno, prvo radilište nije imalo cijelo vrijeme jednak broj baraka niti jednak broj kažnjenika u njima, ali zato iznosimo gornje granice brojnosti u „Staroj Žici“.

Analizom ukupnog broja osoba koje su uhapšene i kažnjene po administrativnom postupku od 1948. (izlaska Rezolucije Informbiroa) do kraja travnja 1950. godine (tri mjeseca prije slanja zadnje pete grupe koja je stigla u „Staru Žicu“) dolazimo do cjelovitog broja osoba utamničanih u „Staroj Žici“. U tom razdoblju uhapšeno je 5586 (muških) osoba koje su kažnjene mjerom DKR, što je okvirni broj ljudi koji je prošlo kroz prvo radilište na Golom otoku. Ako oduzmemo osobe koje su puštene na slobodu do listopada/studenog kada je proradio novo radilište na Golom otoku („Žica“) dolazimo do broja od 3133 osoba koje su bile internirane u „Staroj Žici“ prije prelaska (zbog prenapučenosti) u novi logor na Golom otoku, što znači da je u 14 baraka prosječno bilo 223 osobe po baraci.

37 Kažnjenici jednoglasno kao datum dolaska na Goli otok navode 9. srpnja 1949., iako prema nekim svjedočenjima prva manja grupica kažnjenika došla je dva dana ranije, sastavljena uglavnom od Slovenaca i Hrvata. Svjedočanstvo Radovana Hrasta, kažnjenika UDBe Slovenije pridošlog na Goli otok u prvoj grupi, autoru rada (Ljubljana 2010.)

38 Sjećanja variraju po pitanju brojnosti baraka u prvom logoru („Staroj Žici“). Naime, osim što je od onda prošlo puno vremena pa podaci polako blijede, prvi logor prolazio je kroz svoje transformacije tako da je tijekom trajanja „Stare Žice“ (srpanj 1949. – jesen 1950.) u logoru postojao različit broj baraka. Netko tko je bio prvih par mjeseci u logoru nije svjedočio istom broju baraka kao i netko tko je bio interniran na kraju u jesen 1950. godine. Ipak, konsenzus svjedoka (i u mojim istraživanjima i literaturi) jest da je u početku postojalo 8 drvenih baraka koji je tijekom vremena narastao na 14 u kojima su smješteni kažnjenici. Za izgled prvog logora vidi: Ante Zemljar, *Pakao nade*, Zagreb 1997, 229-232; Dragoslav Mihailović, *Goli otok 4*, 38, 123, 263; Dragoslav Mihailović, *Goli otok*, 74, 84, 433.

Tablica 6. Hapšenja i oslobađanja osoba kažnjenih administrativnom mjerom DKR (muškarci i žene) te trenutno stanje na kraju godine

Godina	1948.	1949.	1950.	1951.	1952.	1953.	1954.	1955.	1956.
Hapšeni	290	4995	2116	2163	880	210	27	3	0
Pušteni	1	1277	1393	2149	1833	2600	1249	284	11
Razlika	289	3718	723	14	-953	-2390	-1222	-281	-11
Internirani na kraju prošle godine	-	289	4 007	4 730	4 744	3 791	1 401	179	-102
Logori i zatvori	289	4 007	4 730	4 744	3 791	1 401	179	-102	-113

Vidljivo je da prvo radilište na Golom otoku bilo premalih kapaciteta te se u kasno proljeće 1950. godine (svibanj/lipanj) krenulo u izgradnju novog većeg logora za kažnjenike (DKR) udaljenog dva kilometra od starog, u tzv. Maloj Dragi na Golom otoku. Novo radilište, kolokvijalno nazvano „Velika Žica“ ili „Žica“, profunkcioniralo je u jesen 1950. godine (najvjerojatnije u listopadu/studenom) te se sastojao od 17 kamenih zidanih paviljona za smještaj kažnjenika.³⁹ Prema kazivanjima bivših kažnjenika paviljoni su bili kapaciteta za 200–250 osoba u boksovima na tri kata u tri reda. Naknadna mjerenja ostataka nekadašnjih paviljona na Golom otoku („Žica“) pokazuju da su paviljoni bili veličine oko 130 kvadratnih metara.⁴⁰ Kažnjenici (DKR) su u ovom logoru boravili sve do proljeća 1954. godine (travanj), kada su preseljeni na susjedni otok sv. Grgur. Prvo radilište na Golom otoku („Stara Žica“) pretvoren je u radionice. Prosječno brojno stanje u radilištu, prema tome, bilo je oko 3400–4300 osoba raspoređenih u 17 paviljona. Naravno, ono je variralo ovisno o broju ukupnih uhapšenika u zemlji. Memoarska i historiografska/publicistička literatura, kao i analizirana i prikupljena svjedočanstva, naglašavaju razdoblje ljeta 1950. do kraja 1951. godine kao vrhunac broja zatvorenika na Golom otoku (drugom logoru ili „Žici“), kada je na njemu konstantno bilo oko 4300 osoba.⁴¹ To i odgovara realnom stanju jer, sudeći po dokumentima, u svim ibeovskim logorima na području Jugoslavije nikada istovremeno nije boravilo više od 7199 osoba.⁴² Kada govorimo o onima koji su kažnjeni mjerom društveno-korisnog rada (muški), na

39 Za razliku od smještajnih objekata za kažnjenike u prvom logoru na Golom otoku („Stara Žica“) koji su bili drveni, oni u novom logoru bili su betonski uz crijep kao pokrov.

40 Mjerenja ostatka paviljona izvršili su Vlado Bobinac i Vladi Bralić.

41 Dragan Marković navodi da je u travnju 1952. (znači nakon razdoblja kada je bilo najviše kažnjenika na Golom) bilo 3788 kažnjenika uz 388 žena. Bivši kažnjenik Nikola Nikolić tvrdi da je u 1950. na Golom uvijek bilo oko 3000 ljudi (kao logorski liječnik vodio je evidenciju). Marko Bilić, kuhar na Golom otoku, prisjeća se u memoarskoj knjizi svoga brata da je u 27.7. 1950. izdao 3496 obroka uz 890 novopridošlih tog dana koji nisu u evidenciji. Ako ove procjene usporedimo s dokumentima i prezentiranim tablicama (vidi tablicu 6 i 7), vidimo da je vrhunac broja bio tijekom 1951. godine. Dragan Marković, *Istina o Golom otoku*, 104; Dragoslav Mihailović, *Goli otok*, 231.; Đuro Bilić, *Goli otok i Dabrovine*, 133.

42 HDA, RSUP SRH SDS INFORMBIRO fond 1561, „Popis“.

kraju 1950. godine bilo je zatvoreno 4292 osoba, a na kraju sljedeće 1951. godine 4322 osoba. Znači da je na Golom otoku na kraju 1950. i 1951. godine boravilo onoliko osoba koliko je logor mogao maksimalno primiti. Ako usporedimo tablice broj 3 i 6 vidimo pad ukupnog broja kažnjenika u 1952. godini kao i narednim godinama, što je proces paralelan s onim diplomatskim, tj. približavanjem Zapadu te prestankom neposredne opasnosti od vojnog upada SSSR-a. Tako je na kraju 1952. godine ukupno u svim logorima i u istražnom zatvoru bilo 6529 (ukupno) tj. 3791 osoba (DKR). Sukladno tome na Golom otoku je bilo krajem 1952. godine oko 3 472 osoba, što je 204 osobe po paviljonu. Krajem naredne 1953. godine na Golom otoku će biti 1 297 ljudi, dok novih hapšenja gotovo da i nema (samo 210 u cijeloj godini). Ukupno kroz novi logor na Golom otoku („Žica“) od osnivanja u listopadu/studenom 1950. do proljeća 1954. godine, kada se kažnjenici (DKR) sele na susjedni Grgur, prošlo je 6687 osoba. Na susjedni Sveti Grgur preselio se oko 700-800 preostalih kažnjenika koji su svi bili pušteni do kraja 1956. godine. Ukupno je kroz dva muška logora na Golom otoku („Stara Žica“ i „Žica“) prošlo 12.273 osobe.

Tablica 7. Brojno stanje na Golom otoku krajem godine (muška radilišta)⁴³

Godina	1949.	1950.	1951.	1952.	1953.	1954
Broj kažnjenika	3 613	4 292	4 322	3 473	1 297	808 ⁴⁴

U proljeće 1954. godine iz logora Bileća (BIH) na Goli otok u „Žicu“ se sele vojni osuđenici – njih 2003, koji će svi biti pušteni do kraja 1956. godine.

„Petrova rupa“ (Manastir ili R-101) bio je logor u logoru na Golom otoku. Mjesto internacije poznatih istaknutih funkcionara, starih predratnih komunista, visokih vojnih oficira kao i za pojedinaca koji nisu htjeli surađivati s UDB-om u istrazi, kao i na Golom otoku. Sastojao se od jedne barake koja se nalazila na dnu vrtache, a kasnije je preseljen na površinu. Kroz logor R-101 („Petrova rupa“) od 1950. (srpanj) do 1954. (srpanj) prošlo je 130 osoba osuđenih po sudskom kao i administrativnom postupku.⁴⁵

Žene, kojih je tijekom sukoba kažnjeno/suđeno 842, bile su smještene na Golom otoku u razdoblju od proljeća 1951. do proljeća 1952. godine. U tom razdoblju kroz ženski logor na Golom otoku prošlo je oko 550-570 žena uz opasku da ih u isto vrijeme nikada nije bilo više od 380-400.⁴⁶

43 Isto.

44 Stanje prije seljenja na Sveti Grgur u ožujku/travnju 1954. godine.

45 Vidi: Dragoljub Jovanović, *Muzej živih ljudi*, tom I, Beograd 1990, 460-466; Milivoje Stevanović, *U Titovim fabrikama izdajnika*, Beograd 1991, 155-157. Za rekonstrukciju „Petrove rupe“ naročito korišteno svjedočanstvo posljednjeg preživjelog kažnjenika logora Nikole Golubovića (1920.-2012.) dano autoru 2012. godine.

46 Ove brojke odgovaraju onima koje je 1987. godine objavio publicist Dragan Marković, evidentno s pristupom originalnim dokumentima UDB-e/SDS. On navodi da je ukupno u sukobu s In-

Iz svega ovoga proizlazi da je kroz četiri logora na Golom otoku („Stara Žica“, „Žica“, „Petrova rupa“ i Radilište V. za žene) prošlo oko 13.000 osoba.

Tablica 8. Hapšene i puštanje te trenutno stanje u logorima (žene)

Godina	1948.	1949.	1950.	1951.	1952.	1953.	1954.	1955.	1956.	
Hapšeni	42	438	149	145	52	13	2	1	-	842
Pušteni	-	86	105	161	156	227	65	17	13	830
Razlika	42	352	44	-16	-104	-214	-63	-16	-13	
Internirane na kraju prošle godine	-	42	394	438	422	318	104	41	25	
Logori i zatvori	42	394	438	422	318	104	41	25	12	

Što se tiče broja umrlih dolazimo do raznih podataka. Naime u „Popisu“ je evidentirano 359 mrtvih, dok iz drugog dokumenta⁴⁷ nailazimo na 399 umrlih osoba u razdoblju 1949.-1956. godine. Zbog detaljnije prirode drugog popisa, ali i već upozorenih manjkavosti „Popisa“ (vidi napomenu 36) kao relevantniji prihvatit ćemo spisak od 399 umrlih osoba na izdržavanju kazne koji obuhvaća i osobe kažnjene mjerom DKR-a kao i one sudski kažnjene kao i žene (tablica 9) Ove brojke ne obuhvaćaju one umrle ili ubijene u sukobu sa službenim organima kao niti ibeovce koji su umrli nakon izdržavanja kazne. Jednako tako, koristimo termin „umrli“ kao skupni naziv i za umrle i ubijene, te za one koji su počinili samoubojstva. Sudeći prema svjedočanstvima, u ibeovskim logorima umiralo se na razne načine.

Tablica 9. Umrli na izdržavanju kazne – svi logori i sve vrste kazni⁴⁸

Godina	Civili (DKR)	Sudski kažnjeni	Ukupno
1949.	17	-	17
1950.	48	11	59
1951.	189	71	260 ¹⁴
1952.	12	14	26
1953.	9	8	17
1954.	6	3	9
1955.	3	1	4
1956.	3	4	7
Ukupno	287	112	399

formbiroom bilo uhapšeno i kažnjeno 870 žena, uz opasku da ih je u travnju 1952. godine, znači prije seljenja ženskog logora na Sveti Grgur, bilo 388 istovremeno, što odgovara gore navedenoj procjeni. Dragan Marković, *Istina o Golom otoku*, Beograd 1987, 105.

47 HDA, RSUP SRH SDS INFORMBIRO fond 1561, Umrli – brojevi podaci po godinama 1949.-1986.

48 Velikom skoku u broju umrlih 1951. godine razlog je epidemija tifusa koja je izbila sredinom godine na Golom otoku i susjednom Svetom Grguru, na kojemu su tada bili smješteni vojni osuđenici.

Čini se da su prvotne službene procjene (npr. Radovan Radonjić, *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*) iz osamdesetih godina prošlog stoljeća koje su kasniji autori prenosili, rađene na dokumentima nedostupnim drugim istraživačima, bile relativno točne. Sve te procjene kretale su se od 16.312 do 16.731 osoba, čija su odstupanja u razmjerima prihvatljivog, u svjetlu u ovom radu iznesenih podataka. Dedijerove procjene, odnosno pozivanje na iskaze bivšeg zamjenika upravitelja Golog otoka Raštegorca, od 32.000 logoraša na Golom otoku bile su itekako pretjerane, kao i procjene bivših logoraša. Možda su one od samog početka bile neprihvatljive široj znanstvenoj zajednici, ali su vjerojatno imale odjeka u parahistoriografiji. Jedan od ciljeva ovog rada njihova je argumentirana negacija.

Vjerodostojnost dokumenata

U kontekstu uvodnih riječi ovog rada, gdje se iznose različite procjene broja ibeovskih logoraša, postavlja se pitanje vjerodostojnosti analiziranih dokumenata, naročito kako je riječ o popisu logoraša. Analizirani „Popis“ je lista svih kažnjenih i suđenih ibeovaca u razdoblju 1948.-1961. godine gdje nije izričito navedeno u kojem je logoru određena osoba bila internirana. Na osnovu izvornih dokumenata (dosjea), memoarske literature i svjedočanstava postavljen je osnovni model gdje su ibeovci izdržavali kazne. U tom svjetlu, postavlja se pitanje autentičnosti popisa. Sam ne vidim razloga sumnjati u ovaj dokument, jer cilj UDB-inih internih materijala nije bio mazanje očiju javnosti već točan pregled bivših protivnika režima, kao evidenciju za buduće analize i prismostru.

Ipak, postoji metoda kontrole. Kao lakmus papir odabrana je memoarska knjiga Dragoslava Mihailovića *Goli otok* (str. 682), u kojoj autor kroz razgovore s bivšim logorašima navodi imena i prezimena velikog broja golootočana i kažnjenika drugih ibeovskih logora. Nakon popisivanja svih imena i prezimena koja se navode kao logoraši te usporedbe njih s analiziranim popisom dolazimo do zaključka da se od oko 300 imena i prezimena većina nalazi na „Popisu“, a tamo gdje se imena ne slažu, pronađena su prezimena. Na kraju, imena iz ove i drugih memoarskih knjiga samo su svjedočanstva nakon pola stoljeća od događaja pa je sasvim moguće da se sudionici više ne sjećaju točnih imena osoba, premda se, što je već rečeno, prezimena poklapaju. Također, imena koja su spomenuta u razgovorima s bivšim kažnjenicima (vidi napomenu 20) nađena su u analiziranom „Popisu“. Slično je i s drugom memoarskom i stručnom literaturom.⁴⁹ Sve ovo upućuje da je popis vjerodostojan za predstavljenu analizu.

49 Npr. Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita*, Zagreb 1990; Berislav Jandrić, *Hrvatska pod crvenom zvijezdom*, Zagreb 2005; Đuro Bilić, *Goli otok i Dabravine*, Zagreb 1998, itd.

Zaključak

Zaoštravanje sukoba sa SSSR-om u 1949. godini dovelo je do afirmiranja sustavne politike KPJ prema kažnjavanju u interniranju uhapšenih ibeovaca. Osnivanje Golog otoka u ljeto 1949. godine bila je najdrastičnija poduzeta mjera. Tijekom sukoba sa SSSR-om od 1948. do 1956. godine u Jugoslaviji je uhapšeno te potom administrativno ili sudski kažnjeno 15.737 osoba koje su potom izdržavale kaznu na jednom od logora ili zatvora za ibeovce. Logori u kojima se pristalice Staljina bivale masovno utamničene bili su Goli otok, Sveti Grgur, Bileća, Ugljan, Ramski rit, Zabela Požarevac (zatvor), Stara Gradiška (zatvor). Kao što je prikazano, nikada sva navedena mjesta internacije ibeovaca nisu bila istovremeno korištena, već samo pojedina u određenom vremenu. Jedino je logor Goli otok od početka 1949. pa do kraja 1956. godine cijelo vrijeme funkcionirao kao logor za ibeovce te smo mu zato posvetili posebnu pažnju u ovom radu. Kroz njega je prošlo najviše zatvorenih ibeovaca, više od tri četvrtine ukupnog broja kažnjenih i osuđenih. Konkretno kroz sva četiri radilišta na Golom otoku („Stara Žica“, „Žica“, Radilište V, Radilište 101 – „Petrova rupa“) prošlo je oko 13.000 osoba. Znači da oko 2300-2500 kažnjenika i osuđenika nikada nisu bili na Golom otoku. Ukupno je kroz prvi logor („Stara Žica“) prošlo oko 5586 osoba, ali istovremeno nikada više od 2800 osoba. Drugi logor, „Velika Žica“ ili „Žica“, ovisno o razdoblju, imao je trenutni broj kažnjenika od 3400 do 4300 osoba s tim da je da je svoj vrhunac po brojnosti dosegao u ljeto 1951. godine. Kroz drugi logor ili „Žicu“ prošlo je oko 6687 osoba. Smještajni kapaciteti, kao i ukupan broj uhapšenika nisu omogućavali veći broj interniranih osoba. U Jugoslaviji nikada nije bilo internirano više od 8195 osoba u isto vrijeme. Kroz treće radilište na Golom („Petrova rupa“ 1950.-1954.) prošlo je 130 osoba, dok je u jednogodišnjem razdoblju svog trajanja logor za žene na Golom otoku, tj. „Radilište V“ prihvatio oko 550 žena. Goli otok, kao svi drugi logori raspušteni su krajem 1956. godine, kada su se neki ugasili dok su drugi bili prenamijenjeni.

Osnovni cilj ovoga rada bila je rekonstrukcija logorskog sustava za ibeovce 1949.-1956. godine, posebice Golog otoka na kojem je internirano najviše osoba. Uz manja odstupanja dana je procjena ukupnog broja kažnjenika interniranih u svim logorima, kao i na pojedinačnim logorima na Golom otoku. Osim toga, rad je želio osporiti pretjerivanja u procjenama broja zatvorenih ibeovaca, što je često izvor širih društvenih nesporazuma.

SUMMARY

The Number of Convicts on *Goli otok* and other Internment Camps during the Informbiro period (1948 – 1956)

In this paper, the author seeks to reconstruct the number of convicts that passed through the *Goli otok* internment camp during the 1949–1956 period, using original documents, literature and testaments of surviving ex-convicts. The mentioned period is marked by the publishing of the Informbiro Resolution and the building of the camp in the summer of 1949, and the signing of the Moscow Declaration in 1956, which formally ended the conflict. The paper analyses the growth and development of the *Goli otok* camp and various labour camps, as well as the number of convicts in every one of the four camps that existed in the aforementioned period. Some insight on the number of convicts in the whole system for interring IB (Informbiro) members is offered, taking into account the fact that Goli otok was the largest – but not the only – such camp in the country. It is explained how people were punished and sent to serve their sentence, and also the differences in the type of punishment, according to which IB members were allocated to certain camps. This paper also briefly presents the other camps where IB members were interred.

Key words: Cominform, convicts, Goli otok, Yugoslav Communist Party, USSR